

ILOSVAI TOLDIJÁRÓL.

Ilosvai Selymes Péter Toldi Miklós históriájában népmondát dolgozott fel, ezt vallják általában az irodalomtörténetírók. Sokan ezt a népmondát külföldi eredetűnek tartották és újabban több idevágó tanulmány jelent meg. Az egyik szerzője két epizódnak az olasz novella-irodalomban található párhuzamos változataira utal és végül bevallja: «Összehasonlító kutatásunk teljes eredménnyel nem járt. Sem Ilosvai, sem Arany közvetlen forrását nem tudjuk kimutatni». ¹ A másik nem éri be a külföldi eposz- és regényirodalomban elszórtan található néhány nagyon általános jellemvonás megemlítésével, hanem kalandos magyarázatok és feltevések után így következtet: «Talán ilyen vándorénekesek útján, valahonnan a déli végekről kerültek hozzánk a később Toldi Miklóshoz fűzött Rainouart-énekek is, melyeket naiv üdeségükből kivetkőztetve Ilosvai józan, száraz, költőietlen históriájában számunkra megőrzött». ² A nagyotmondás a mesék és mondák eredetének kutatása terén nem meglepő; a következtetés helyességét egyelőre nem vizsgáljuk. De azt a mondaelemző módszert fogjuk bírálni, mely erre a látszólag tudományos alapon nyugvó eredményre vezet.

Ilosvai históriáját választja kiindulópontul. Egy XV. századi olasz prózaregényben, mely régebbi francia eposzok nyomán készült, talál hősével általános körvonalakban egyező alakra. Az olasz kivonat fogyatékos, a francia eposzok előadása részletező és teljes, ezért gyakran kell az utóbbiakhoz folyamodnia. A négy francia eposz közül a *Chanson de Guillaume* befejezetlen és a Renouart³-ról szóló második része teljesen egyezik az *Aliscans* tartalmával, ezért mellőzzük. A *Bataille*

¹ *Irodalomtörténeti Közlemények*. XVIII, 260.

² *Ethnographia*. XXIII, 289.

³ A középkori eposzokban előforduló változatai: *Reoart*, *Rainouart*, *Rainoart*, *Rainewart*. Latin szövegben a megfelelő alak *Renuardus* (Albericus Trium Fontium, *Chronica* MGH. SS. XXIII, 716: 40). A *Renouart* ugyanannak franciás írása. — Erre a névre alapított minden feltevés és abból vont következtetés tarthatatlan.

Loquifer és a *Moniage Renouart* szerzője valószínűleg Grandor de Brie,¹ annak mondja Guillaume de Bapaume, a későbbi átdolgozó. Renouart legelőször a *Chanson de Guillaume*-ban tűnt fel mint epizód-szerű alak. *Aliscans* névtelen átdolgozója több oldalról jellemezte. Grandor de Brie már két eposzt szentelt neki. A hős személyén kívül egy verstani sajátosság: a tíz szótagos sorokból álló szabálytalan szakaszok végén egy-egy hat szótagos záróvers közös az említett költeményekben. A ciklus a meglevő eposzokban alakul ki előttünk, irodalmi termék, melynek sem korábban, sem későbbben a népmondában nyoma nincs. Tizenkét ciklikus kézirat közül hatban megvan mind a három, ötben pedig két-két eposz.² Ennek sokszor a másolók önkényétől vagy a véletlentől függő ténynek mondatörténeti jelentősége nincs az előtt, aki a kérdéssel óvatosan és kritikát gyakorolva, foglalkozik. Csak azt vizsgálhatjuk, az említett szövegekben van-e több olyan jellemző, a véletlennek nem tulajdonítható, a korviszonyokból természetes úton nem magyarázható mozzanat, mely Ilosvai Toldijában megismétlődik.

I.

Andrea dei Magnabotti egy ciklikus kéziratból merítette a *Storie Nerbonesi Renouart*-ral foglalkozó fejezeteinek tartalmát (*Nerb.*). Semmi-estre se használt fel előttünk ismeretlen eposzokat, régebbi, elveszett mondákat.³ Önkényesen rövidít, told, mert regényt szerkeszt, melyben az elbeszélés összefüggésére kell ügyelnie. Renouarttól a következőket mondja el: Desramé saracén király tizennégy fiának egyike; «testvérei közt ő a legtestesebb, legerősebb».⁴ Bátyja, Borel király, megsérti, ő késhez nyul, «a gyilkossági kísérletért elzárják börtönbe, hol húsz esztendeig sínylődik. Nagynehezen sikerül megszöknie; menekülése több szolganak életébe kerül . . . Rinouardo (helyesen Renouart) hazulról való megszökése után a tengerpartra megy és sikerül felvétetni magát egy hajóra, melyen a francia király szakácsai mennek haza Párisba. Hajón eljut Oringába (hely. Orange), onnan pedig

¹ Cloetta, *Bausteine* . . . Mussafia, 1905, 253—275. l. Runeberg, *Études*. 1905, 169. l. (Cloetta széljegyzetes példánya).

² *Venezia, Bibl. San Marco Gall. VIII.* jelzésű kéziratban csak *Aliscans*. *Ethn.* XXIII, 278 a kéziratot helytelenül *fr. kéz.* 8. sz. jelzéssel idézi, bár azt állítja «ismerjük».

³ Ph. Au. Becker, *Der Quellenwert der Storie Nerb.* Halle, 1898.

⁴ *Ethn.* XXIII, 281. Idézőjelben közöljük mindazt, amit szerzője jellemző és Toldi Miklóssal egyező vonásnak tart.

Párisba. Egy ideig alanizsnából él, a királyi konyhára is eljár. Ott egy szakácsnak ráterelődik a figyelme és megkérdezi tőle, nem akar-e beállni a szolgálatba. Így kerül Lajos francia király konyhájába... A konyhán tíz ember helyett hord vizet, fát és húst. A kődobásban, lándzsavetésben és egyéb vitézi játékokban is kitűnik.¹ Guillaume d'Orange-ot kéri, «hogy vigye magával a harcba a szaracénok ellen. Erejének bemutatására kiszakít egy fenyőfát a földből az egész udvar szemeláttára».² Ez a szálfa «a hős speciális hadiszerszáma (!)».² Orange falai alatt csodákat művel a csatában, a keresztények neki köszönhetik a győzelmet. Guillaume d'Orange azzal jutalmazza, hogy megházásítja, Lajos király testvérét, Aelist adja hozzá. Felesége néhány hónap múlva meghal, amire «nem kolostorba áll be barátnak, hanem remetévé lesz. Itt keresi fel Vilmos (hely. Guillaume d'Orange) és ő elmegy Oringába (hely. Orangeba), megívni Tagliaferroval (hely. Taillefer).»³ Fiát megölik, halálát meghoszulja, azután kolostort alapít Olaszországban és ott fejezi be életét.

A *Nerb.* regénye Renouart népszerűségének legfőbb bizonyítéka olasz nyelven. Belőle nagyon keveset facsarhatunk a mondák vegyülésének elemzésére: «erős, vastag gyermek», bátyjával összevész, konyhán foglalatoskodik, párviadalra kiáll. A többire csak erőltetve foghatjuk rá, hogy hasonló vonás és madártávlatból kell vizsgálnunk a két mondát, ha a különbségeket nem akarjuk észrevenni. De talán a francia eposzok kimentenek a zavarból; az olasz szöveg ugyanazokat pótolta és a *Nerb.*-nél többet Olaszországban Renouart-ról nem tudtak. Azonban akadhatott olyan mondaköltő, aki az erős hősre addig nem merte ráfogni, hogy sokat ivott, míg azt a francia Renouart-énekekben nem olvasta.⁴

Aliscans (Al.) második részében Renouartnak fő szerepe van. Guillaume a király udvarában találja, amikor veresége után oda segítségért jön. Meglátja a konyhán és erejét csodálja. A király hét éve szaracénoktól vásárolta.⁵ Guillaume a királytól elkéri és Renouart vele

¹ *Ethn.* XXIII, 281, 283, 284. *Nerb.* I. VIII, c. XVI—XVIII.

² *Ethn.* XXIII, 282. *Nerb.* I. VIII, c. XX. Lajos király erejét Sámsonéhoz hasonlítja. Benezé ugyanezt a párhuzamot nem először vonta, amint Runeberg véli *i. h.* 149 l.

³ *Ethn.* XXIII, 286. *Nerb.* I. VIII, c. XLI—XLIII. Taillefer azonos Galifer-rel, Renouart elrabolt fiával.

⁴ *Ethn.* XXIII, 283.

⁵ *Ethn.* XXIII, 281 Guessard elavult kiadását idézi, melyben nyolc, kilenc és tizenkét szótagos sorok vegyülnek tíz szótagosokkal. Wienbeck,

akar menni.¹ A főszakács és a csatlósok gúnyt úznek belőle, leberet-válják, bekormozzák, míg egyiküket a falhoz vágja. Aymeri lecsendesíti őket, de a csatlósok megtorlásra gondolnak.² Renouart fegyvernek a kertben egy fenyőt vág le, két rőfösre faragja és megvasaltatja; ehhez a doronghoz (*tincl*) ezentúl vakon ragaszkodik.³ Egyszer le-részegszik és azt Laonban felejtí. Visszamegy érte, de nem találja, mert a csatlósok trágya alá rejtették. Megfenyíti őket, azután visszakapja fegyverét és azzal az ellenségben sok kárt tesz.⁴ Guiboure, Guillaume felesége láttára megijed, de később megtudja, hogy öccse.⁵ Dorongjával a márványt is összetöri; később megtanulja a kardforgatást. Rendszeren a konyhában eszik, azután jön az asztalhoz.⁶ A király testvére belészeret és Renouart a harc végével elveszi. Jutalmul Porpaillart és Tortolose városokat kapja.⁷ Itt megszületik fia Maillefer, felesége gyermekágyban hal meg.⁸

Renouart *Al*-ban házi óriásként tűnik fel, akit rászabadítanak a szaracénokra. A lelkiismeretes mondászerző innen tudta meg, hogy a hős hét évig szolgált a konyhán, kigúnyolták, egyszer le is részegetett. A többit hallgatással mellőzte; de ennyivel be nem érte. A *Nerb*. párviadalát se merte a maga feje után indulva, leírni, hanem filológus módjára forrást keresett. Legalkalmasabbnak látszott a *Bataille Loquifer*, melynek Renouart a hősé. (*Bat. Loqu.*)⁹

Loquifer egy szaracén óriás neve, akit *Al*. megemlíti. Haddal ér-

Hartnacke és Rasch (Halle, 1903) kritikai szövegében az idézett sorok így hangzanak :

3150 Grant ot le cors et regart de sangler :
 En toute France n'ot plus bel baceler,
 Ne si tres fort por . i. grant fais porter,
 Ne miex seüst . i. pierre jeter.
 Si grant fais porte, sans mençoigne conter,
 Une carete i a molt a mener . . .

¹ *Al*. 3284, 3355.

² *Al*. 3158, 3190.

³ *Al*. 3377, 3440.

⁴ *Al*. 3529, 3723.

⁵ *Al*. 4050, 4442.

⁶ *Al*. 4616.

⁷ *Al*. 3861, 8474.

⁸ *Al*. 8490.

⁹ Kiadatlan. *Ethn.* XXIII, 278 ráfogja: «a fennmaradt kéziratok a XIII. századtól valók»; legalább kettő XIV. századi. Ha pontos összehasonlítást nem is végezhetünk, annak felesleges voltáról a következőkből meggyőződhetünk.

kezik Porpaillart spanyol város elé, hogy Renouart-t megfenyítse. Picolet a két ellenfél követé; párviadalban állapotnak meg, melynek színtere egy szomszédos sziget. Guillaume maga fegyverzi fel Renouart-t. Loquifer csónakjába tesz egy sisakot és egy mellvértet, de egyiket se ölti magára. Egy csodás balzsam van ruhájába varrva, mely minden sebet meggyógyít.¹ Renouart Loquifertől a balzsamot elveszi és három kardot ejt zsákmányul, melyek neve: Recuite, Dolereuse, Ideuse.² Desramé legyőzetése és Renouart csodás kalandja Avalonban tölti meg az eposz második felét. A szigeten való párbaj oly általánosan elterjedt középkori szokás, hogy csak a modern olvasó láthat benne felütő motívumot.³

A harmadik Renouart-eposzban, a hős kolostorba vonul vissza, épúgy, mint Guillaume d'Orange, Ogier és más vezeklő harcosok.⁴ A *Montage Guillaume* torzított másolata a Renouart-ról szóló hasonló költemény (*Mon. Ren.*). Brioude francia kolostorba áll be barátoknak,⁵ dorongját a templom oltárára teszi. A barátokat nagy teste, étvágya és ivóképesége elrémiti. Néha mulatnak rajta, pl. amikor Krisztust a keresztfán élő személynek tartja. Hogy szabaduljanak tőle, négy éhes leopárdot uszítanak rá. Renouard azonban elbánik velük. Azután Tibaud királyhoz küldik, de Renouart legyőzi a vele szembezálló Gaidefert. Végre fiával, Mailleferrel kell megküzdenie⁶ és páncéljára csuhát ölt, amire szerzetes volta kötelezte. Életét a kolostorban fejezte be.

Renouartnak a *Nerb.* és a három francia eposz nyomán erőltetve megszerkesztett alakja a népmondában sehol sem élt és nem hason-

¹ *Bat. Loqu.* szerzője ezt mint jellemző vonást *Fierabras* eposzból vehette át.

² Heller B. érdekes mondat tanulmányában (*Ethn.* XXIII, 331—334) ezeket nem említi. *Ideuse* valószínűleg hibás olvasása *Joyeusene*nek, mely ott előfordul. A krónikák is megemlítki (*Chron. de Saint-Denis*, Dom Bouquet kiad. V, 266.).

³ Runeberg *i. h.* 102., 194. l.

⁴ *Ethn.* XXIII, 255 tévesen Florence de Rome-ot közéjük számítja; Florence *üldözött nő*, aki kolostorba menekül, l. *Revue des langues romanes* LI, 1908.

⁵ *Ethn.* XXIII, 278, majd Saint-Julien de Brioude-i (*sic!*), majd Bride (282. l.), vagy bride-i (285. l.) kolostorról szól és nem is sejti, hogy az első újkori, a másik középkori neve ugyanazon földrajzi helynek. L. Karl, *Francia irodalmi tanulmányok*. Budapest, 1912, 15. l. és térképét. Runeberg (*i. h.* 157. l.) okoskodása nem cáfolja meg Thomas (*Ro*, 1885, 579, 580 l.) feltevését.

⁶ *Ethn.* XXIII, 286: «Mailefer egy szerencsen bajnok».

lítható Toldi Miklóshoz.¹ A kettő között található egyezés oly általános, hogy azt némi olvasottsággal és utánjárással sok más mondában, sőt a XVI. században Magyarországon jól ismert szövegben kimutathatjuk.

«Előkelő származás s ezzel ellentétben mostoha körülmények közt való elhanyagolt neveltetés»² *Hervi de Metz, Enfances Vivien, Florent et Octavian* eposzoknak egyik jellemző motívuma. Florent, valamint Hugue Capet mészárosokhoz szegődnek. A testvérviszály egyik legrégebb változata Cain története.³ Kődobás és rúdhányás jellemzi a Nibelungen-mondában Szigfrid, a spanyol románcokban Roland erejét. Sámson fegyver nélkül semmisíti meg ellenfeleit.⁴ Toldi a legyőzött Mikola «fejét és marháját adá az asszonynak» (T. 155),⁵ épúgy, mint Guillaume d'Orange Ysoré fejét Bernard favágónak, akit a király megjutalmaz.⁶ A Bibliát a XV. vagy a XVI. században Magyarországon minden iskolát végzett ember inkább ismerhette, mint délszláv közvetítéssel Andrea dei Magnabotti ösztövére olasz eposz-kivonatát. Ha viszont a francia eposzokat tartjuk eredeti forrásoknak, azok se hatoltak el azon a tekervényes csatornán hozzánk. Wolfram von Eschenbach *Willehalm* címen feldolgozta *Al.*-t (1216—1220), Ulrich von Turheim pedig *Rennewart*-jába (1250) beolvasztotta a *Mon. Ren.-t.*⁷ A *Bal. Loqu.*, amint előzőleg kimutattuk, még a legfelületesebb mondahasonlító eljárásnál se jöhet számba. A német eposzok tartalmának ismeretét a folytonos magyar-német érintkezés könnyebben és jobban igazolhatná, mint a francia eposzokét a szerzetesek betelepítése.

Ha Ilosvai elbeszélését elemeire bontva, a legtermészetesebb, egy-más mellé sorolt eseményeket idegen, párhuzamos mondarészletek behatásából magyarazzuk, alig marad belőle valami eredeti, az is csak ideig-óráig. Ez a próbaköve a mondahasonlító módszer helyességének. Az elhunyt Toldi Lőrinc egyik fia, György, az udvarnál nevelkedik, a másik Miklós, aki erős, vastag gyermek, húsz éves koráig a béresek

¹ *Ethn.* XXIII, 287 nyole pontba foglalja a *Nerb.* egyezéseit; azok közül három csak a francia eposzokban van meg.

² *Ethn.* XXIII, 287.

³ *Mózes* I, 4.

⁴ *Birák könyve* 13—16.

⁵ Szilády Ilosvai-kiadásának (O. K. Budapest, 1907) verssorát jelzi.

⁶ *Ethn.* XXIII, 283: «Ennek megfelelő epizódot nem találunk sem az olasz regényben, sem a francia költeményekben», mintha a mondaszerző ép Renouart neve és nem képzelete után indulhatna.

⁷ P. Piper, *Wolfram von Eschenbach*. Stuttgart (Kürschner 5, I), 277., 283., 309., 348. l.

között nő fel (T. 20 = *Nerb.*)¹ Malomköemeléskben, rúdvetésben kitűnik (T. 36, 40 = *Nerb.*). Megöl egy szolgát, elbujdosik, bátyja neki megbocsát (T. 47, 53 = *Nerb.*) *Laczfi Andrásnak nyomórúddal mutatja az utat* (T. 63.) *Az elszabadult bikát megfékezi*, mészárosnak áll be, azután a király konyháján szolgál (T. 73, 82, 87 = *Al.*). Lajos király erejét csodálja és udvarába rendeli (T. 94 = *Al.*). *Miklóst anyja szeretettel bocsátja útra* (T. 110). Egy cseh vitézzel áll ki (T. 119 = *Bat. Loqu.*); a *kihívás jele toll* (T. 127), *megbirkózik a lovaggal* (T. 142), fejét veszi és azt egy özvegynek adja (T. 155 = *Mon. Guill.*). Kalandja akad egy fiatal özvegyel (T. 170), kirabolja egy herceg leányának sírját (T. 197 = *Bocc. Dec. II, 5*). *Prágában buzogányával megfenyíti a cseh királyt és udvarát* (T. 209).² Magára vonja a király haragját és három évig távol él az udvartól (T. 305 = *Mon. Guill.*). Német-Ujhelyen barátruhában legyőz egy olasz vitézt (T. 312 = *Mon. Ren.*). Kassáról a budai gyűlésre jön és a csúfolódó apródokat megfenyíti (T. 341 = *Al.*). Koponyája, kopjája Nagyfaluban látható (T. 393 = *Mon. Ren.*). Részeges volt (T. 397 = *Al.*), *vagyont nem szerzett* (T. 400.)

Ez a mozaikszerű kép az eredménye a külföldi mondákkal való erőltetett összehasonlításnak. Az említett forrásokból kevesebb költői érzékkel, ügyetlenebbül a Toldi-mondát nem lehetett megszerkeszteni. Szerzője a jellemzőt, az érdekeset elejtette, többnyire banális vonásokat vett át. A mondák kopásáról, romlásáról dogmaként elfogadott tételt szokás erre idézni. Feltűnő azonban, hogy az állítólagos forrásoktól eltérő részletek érdekesek, sokszor Ilosvai korára jellemzők. Mindkét állítást néhány példa igazolja. A *Nerb.* Renouartnak fegyverül egy dorongot ad, azzal üti agyon a pogányokat oly biztosan, hogy még szándékosan se hibázhatja el az ütést. Ilosvainál ennek nyoma sincs: Toldi «nyomtató rúd»-dal mutatja az utat (T. 60); Prágában buzogánnyal félemlíti meg a királyokat (T. 273), azzal fenyíti meg a csúfolódó apródokat (T. 377); az olasz vitézt öklelőfával veti ki a nyeregből (T. 323, 395), ellenfelével kopját tör (T. 333). Toldinak nincs «speciális fegyvere», a buzogány, az öklelőfa a középkori harcosok közönséges hadi szerszáma. A nyomtató rúd emelése erejét jellemzi; a Renouart szerzője is azt a vonást akarja hősében kiemelni: egy fenyőszálat tépet ki vele a földből, az lesz állandó

¹ Csak egy párhuzamos helyre utalunk; kiemeljük azt, ami az idézett idegen mondákban nincs meg vagy aminek párhuzamba állítható változata eddig nem ismeretes.

² *Couronnement Louis* francia eposzban megvan a gyáva király és az erélyes hűbéres ellentéte.

kísérője. Toldi harcban részt nem vesz, «nagy erejének nem sok hasznát látá» (T. 399), míg a hitehagyó Renouart a maga fájának réme. A csatlósok az ifjú szaracén óriást gúnyolják (*Al.*), míg az öreg Toldit az apródok csúfolják. A meseirodalomban számtalan példa van arra, hogy idegen nemzetek fiaiból és öreg emberekből gúnyt úznek.¹ Ilosvai magyarázója a lúdról való tréfának egyik magyar változatára is utalt (T. 374).² Renouart Guibourban, Guillaume feleségében testvérére akad, a király leányát meg feleségül veszi. Rossz költő lehetett az, aki vakon mellőzte ezeket a hálás motívumokat, ha ismerte. A szigeten folyó párbajnak számtalan középkori változata van; a mondára nem jellemző, mert tényleges elterjedt szokásban gyökerezik (*Bat. Loqu.*) De a forgótoll mint a kihívás jele, Magyarországon a törökökkel való érintkezésre vall és Ilosvainál eredeti vonás. A sebhegesztő balzsamot nem vette észre a rossz orrú mondaszerező. A prágai kaland elbeszélése részletező, eleven, de ezt már nem is találhatta a költő abban a bizonyos mondában. Csak egy barátságos tudott kölesön venni a harmadik eposzból (*Mon. Ren.*). Toldi koponyáját és öklelőfáját azonban Renouard példáját követve, volt csak szabad mutogatni. Mily nagy tévedés itt átvételre gondolni, azt az újabb mondakutatással foglalkozó irodalom ismerői előtt szinte szükségtelen fejtegetni. Emlékek, ereklyék tiszteletéből fakadt számtalan monda és sokszor idegen mondák fűződtek a multba utaló tárgyakhoz. A bécsi kapun voltak emlékek Ilosvai előtt, de csak históriája nyomán vonatkoztatták azokat Toldi Miklósrá és azután két századon át őrizték vagy újakkal pótolták.³ Ezek a látható jelek megkönnyítik a monda lokalizációját és nem utalnak külföldről beszívárgott mondákra.

Ha két különböző mondakört összehasonlítunk, nem szabad oly általános vonásokkal beérnünk, hogy mindkettőnek volt szeme, orra. E testrészek csak akkor szerepelhetnek, ha valami rendellenességet mutatnak. Polyphemosnak fél szeme,⁴ Guillaumenak fél orra (*au courb nez*), Cyranonak túlnagy orra van. Egyébként oly egyező, jellemző sajátyságra kell akadnunk, melyre a véletlen vagy az elbeszélés természetesen menete nem vezethetett. Ilosvai Toldijában ilyen az özvegyvel való kaland és a sírablás, de ezeknek forrását nem sikerült kimutatni.⁵ A *Nerb.* és a francia Renouart-eposzok szövegében egyenkint

¹ Ch.-V. Langlois, *La Société française au XIII-e siècle*. Paris, 1904, 311. l.

² Székely István *Krónikája* 219., 220. l.

³ *Irodalomtörténet*. I, 1912, 184.

⁴ Binder I. *Polyphemos a népmesékben*. *Ethn.* XXIII, 78—93.

⁵ *Irodalomtört. Közl.* XVIII, 260.

nehány nagyon általános, sokszor mellékes motivumon kívül nincs a Toldi-mondával egyező vonás.

De talán meg voltak az olasz és francia szövegekben elszórt jellemvonások egyesítve az olasz-francia népmondában? Renouart azokkal felruházva a mondában soha, sehol sem élt. Népszerű volt az irodalomban, sokszor utalnak majd az olasz, majd a francia változatokra, de ez még nem jelenti azt, hogy volt a szövegektől elütő népmonda.¹ A délszláv mondák feltevése, melyre semmiféle szöveg se jogosít, még cáfolatra se érdemes koholmány. A Renouart-eposzoknak a Toldi-mondával felületesen egyező, de nem jellemző vonásait a magyar monda szerzője csak a meglevő szövegekből meríthette volna. Nem valószínű, hogy a betelepített premontreiek² úti ládájukban ép azokat hozták volna magukkal. Különben a francia eposznak oly részletes ismeretét feltételezzük a XVI. században Magyarországon, amilyen ma sincs meg.³ Helytelen az irodalomban feltűnő név egyezéséből kiindulva a hősrre vonatkozó népmondát feltételezni és azt felületes összehasonlítással egy más irodalomban élő alakkal azonosítani. Egységes Renouart-monda nem volt, annak megszerkesztése személynyesztő játék. Emlékeztet Müller Miksa és követői összehasonlító mythológiájára: a földön fa, forrás, a világűrben nap, üstökös, nem volt előttük biztonságban, mert helytelen etymológiából kiindulva, valamely istennel azonosították és mondát varrtak rá. Ez a módszer szórakoztató, de a tudomány körén kívül van helye.

II.

A külföldi mondákon kívül a Toldi-monda gyökereit a «magyar» mythológiában, a hitregében keresték. A népmesékben találtak több tekintetben egyező alakokat, de azok mind az Ilosvait követő korból valók.⁴ Jellemző, hogy szerzőiken kívül ezeket a magyarázatokat más alig fogadta el. Aki a kérdéshez hozzászólt, a régi elméleteket elvetette és egy újat állított helyükbe, mely csakhamar az irodalom lomtárába

¹ Pio Rajna és mások gyakran félreértett feltevéseit cáfolta Ph. Au. Becker. Runeberg (*i. h.* 4. l.) bevallja tévedését: «J'ai cru pendant longtemps que la geste Rainouard tout entière formait une unité poétique et folklorique nettement définie» etc.

² *Ethn.* XXIV, 83.

³ *Ethn.* XXIII, 277–289 feltevése főképp Runeberg idézett értekezésének félreértésén alapszik. A *Geste Rainouart* a tárgy vagy a főhős, a versforma, esetleg a szerző azonosságára vonatkozik, de nem bizonyítja, hogy a középkorban élő népmonda volt.

⁴ Szilády (O. K. 1907) bevezetésében.

került. Nem akarjuk ezt a nagy gyűjteményt gazdagítani és nem fogjuk a «Toldi-monda zárnyitó vasfüvét» keresni. Azonban néhány elfogulatlan megjegyzést fűzünk Ilosvai históriájához; talán azok egyeseket több óvatosságra intenek, mielőtt azt a bizonyos füvet tovább kutatnák.

Toldi Miklósnak a külföldi mondavilágban nem akadt párja. Tegyük fel, hogy Ilosvai előtt nem volt magyar Toldi-monda sem, a nép nem ismerte, nincs nyoma a krónikákban. Az eddigi kutatások eredménye ezt a feltevést eléggé igazolta, de egyelőre nem akarjuk a sokszor hangoztatott axiómát elvetni: «Ilosvai munkáját valószínűleg népmondák alapján írta meg.»¹ Arany János «Toldi szerelmé»-hez írt előszavában önmagáról mondja: «Monda nélkül pedig — vagyis legkisebb támasz nélkül a hagyomány vagy história részéről — egész epikai költeményt csak mintegy az ujjamból szopni, ha tudtam volna is, nem akartam.» A XVI. század vándorénekesét ez a kérdés kevésbé aggaszthatta. Szerencsére Arany János is elejtette és megírta «Toldi szerelmé»-t monda nélkül.

Ha Ilosvai mondát nem is hallott Toldi Miklósról, amint bevallja: «Az énekszerzők is feledkeztek dolgokban» (T. 12), marad még egy forrása, és az a történelem. Tanult, olvasott ember volt, ezt igazolják többi művei; forrásaira rendszeren maga is utal. Toldi Miklósról mondja: «Keveset olvasok róla krónikákban» (T. 10), amit az eddigi kutatások meg nem cáfoltak. Hogy pontosabban nem utalt, arra volt oka. Toldi Miklós neve nem költött, hanem történeti név: az oklevelekben említett pozsonyi, később tiszántúli főispánnal azonosították. Ennél többet Ilosvai a történelemből róla meg nem tudott. Miért dicsérte erősségét és vitézségét vagy miért választotta ép Toldi Miklóst és nem Pobor Istvánt vagy Tar Lőrincet hősének, az talán kétséges marad. A historia keletkezésének megértése csak azok előtt akadály, akik a költőtől minden egyéni elhatározást és képzelőerőt megtagadnának. A történeti elem néhány név, melyet okleveleken ma is olvashatunk. Toldi atyját és bátyját Ilosvai tévesen vagy önkényesen nevezte el; ez előtte ép oly közönyös volt, mint az, a bihari vagy nógrádi családból való volt-e.² A talált adatok, főképp a születési év nyomán korát pontosabban meghatározza: Miklós Károly és Lajos királyok kortársa volt, bár a német-újhelyi párviadallal már Mátyás korára

¹ *Ethn.* XXIII, 287.

² *Ethn.* XXIV, 193—195 egy oklevélre alapított feltevéssel okolja meg, miért alkalmazta Ilosvai a mondát a biharmegyei Toldiakra. A premonstreiek vagy a zarándokcsapatok szerepe a «Rainouart-féle hősköltemény» (?) meghonosításában a tárgyismeret hiányából vagy Birkástól való átvételből eredt tévedés.

utalt. Fellépteti Lajos és IV. Károly viszályának egyik jelenetében, melynek részleteit a mesemondó képzeletével kiszínezte. Arany János ép annyi joggal szerepeltette Toldit a nápolyi hadjáratban. A névcserék, az anachronizmusok a történeti szellemben nevelt költőnél ép oly gyakoriak és senki se vonja kétségbe igazságszeretetét és a hagyományokhoz való ragaszkodását.

Ilosvai Toldi nevén és néhány tévesen hozzáfűzött történeti adaton kívül róla csak azt tudta, hogy erejéről, vitézségéről volt híres. Ezt a tételt akarta históriájával igazolni és ezért kalandokba, harcba keverte. Miklós erejével tünt ki, annak köszönhette későbbi méltóságát. tehát alárendelt, mostoha sorból kellett kiemelkednie. Ereje sodorta hajba, gyilkosságba; hogy emberölő óriásnak ne tűnjék fel, jószívűségét kellett dicsérni, ez biztosította a hallgatók rokonérzését. Bátyja önzése, anyja szeretete egyaránt a hősnak mentségül szolgált. Ilosvai a XVI. század magyar világából vette a többszörös erőpróbát: Toldi az utat Laczfinak nyomtatórúddal mutatja, egy «pokol-fene bikát» a vágóhidra vonszol, a cseh vitéznek tollát küldi, őt legyúri és fejét veszi. A virtuskodást a költő nem fokozhatta; a história asszony nélkül nem lett volna elég érdekes: Toldira vonatkoztatta és rimbe szedte a budai özvegy és a sírablás valahol olvasott vagy hallott adomáját. De még itt sem feledkezett meg tételéről: az elsöben Toldit ereje juttatja nevetséges helyzetbe, a másodikban az szabadítja ki kétes kalandjából. Toldi még kétszer adja erősségének tanujelét. Mint ismeretlen ifjú a cseh lovaggal való párviadalban tünt ki; három évi száműzetéséből visszatérve, álruhában győzi le az olasz vitézt. A helyzet azonos, de Ilosvai érti a módját, mivel teheti előadását változatosná. Toldi ereje agg korában se fogyott meg: «köntösujjal», melyben buzogány volt, agyonvert három csúfolódó apródot. Csak az ital volt nála erősebb; mivel «reménysége boritalban vala», nem ért meg nagy kort.

Az elbeszélés világos, a főmotívum élesen kiemelkedik: egy erős, vakmerő ember históriája. Az események nem folynak egymásból, de a fokozás, a művészi szerkesztés nyoma nem tagadható. Az idegen mondák felületes ismeretétől vagy a modern elbeszélések olvasásától elhomályosult szem lát a históriában szakadozottságot, zavarosságot. Se a monda, se a történelem nem ad az összehasonlításra alapot, a Toldi-mondát csak mint Ilosvai szellemének termékét bírálhatjuk. Hőséről a történelemből csak annyit tudott, amennyit néhány oklevélen talált, melyek valószínűleg már mind ismeretesek. Archaizmusnak előadásában alig van nyoma, pedig az élő hagyományt ez jellemzi. A költő a királyi udvart nem igen láthatta, annak lefrása banális és a mesebe illő. Jól ismeri a falusi életet, a béresek, a mészárosok, mester-

ségét. A nyomtatórúd emelése, a bika megfékezése, a száz aranynak kenyérbe rejtése: ezek néhány sorban oly találóan festett képek, hogy azokon meglátszik a szemlélet, a személyes tapasztalat. Ha Toldinak alakja «nemzeti hőseinktől egyben-másban elütő»,¹ ha nevetségés helyzetekben tűnik fel, az is Ilosvai eredetiségére vall, nem idegen behatásra.

Ilosvai a históriát ép úgy költötte-e, ahogy elemzésünk mutatná, azt nem állíthatjuk. De semmi akadálya sincs annak, hogy az így is keletkezhetett. Az énekmondó több vagy kevesebb adatot találhatott, amire a további kutatás rávezethet; egyéni vagy helyi vonatkozásokból megtudhatjuk, miért tekintette Toldi Miklóst az erősség és bátorság mintaképének. Ezen túl a forrás nyomozásánál alig jutunk. Toldi népszerűségét Ilosvainak köszönheti, régebben monda hőse nem lehetett. Ilosvai eredetiségét oly régebbi XVI. sz.-i magyar vagy latin szöveg cáfolná, mely egyesítené Toldi Miklós históriájának lényeges mozzanatait. Amíg ilyen szöveget nem olvashatunk, bele kell törődnünk a legtermészetesebb és azért nehezen elfogadható igazságba: Toldi Miklós mondáját és históriáját Ilosvai szerezte.

KARL LAJOS.

¹ Szilády i. m. 14.